

Куницька Р. М.*

РОЗВИТОК НАВИЧОК АНАЛІЗУ ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ НА УРОКАХ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

У статті подано теоретичне обґрунтування принципів, видів, форм аналізу художнього тексту. Запропоновано різні аспекти спрямування аналітичної роботи з текстом на уроках зарубіжної літератури. Викладено методичні засади поетапного засвоєння учнями теоретико-літературних понять, пов'язаних з аналізом художнього тексту в шкільному курсі «Зарубіжна література».

Література є найважливішим засобом залучення особистості до джерел національної та духовної спадщини народів світу. Стратегічні завдання виховання людини демократичного світогляду, з високоморальними якостями і розвиненим естетичним сприйманням реалізуються в основних положеннях Концепції літературної освіти, яка передбачає, зокрема, викладання літератури як мистецтва слова. У пошуках оптимальних шляхів до розв'язання цих завдань сучасній національній школі належить найповніше використовувати потенціал навчального курсу «Зарубіжна література», що разом із курсом української літератури здійснює потужний вплив на етичне й естетичне виховання юних громадян України.

Шкільні програми із зарубіжної літератури пропонують до вивчення художні твори іонаціональних літератур різних епох, жанрів і стилів. Зміст і художня форма цих текстів є джерелом формування духовно-моральних, естетичних цінностей юної особистості та стимулюють процес творчого пошуку в царині методики вивчення зарубіжної літератури, процес виявлення ефективних методів і прийомів аналізу художнього тексту. Важливого значення у вирішенні окреслених проблем набуває оволодіння учнями методами і прийомами структурно-стильового аналізу літературного твору, що ґрунтується на тлумаченні ідейно-тематичного наповнення художнього тексту шляхом розгляду його типологічних і домінуючих стильових ознак. Урахування стильової закономірності твору, що реалізується на всіх рівнях художньої форми, поглиблює сприймання і розуміння учнями концептуальних смислів тексту.

Актуальність статті обумовлена системою концептуальних положень щодо стратегії та основних напрямів освіти, що викладені в Державній національній програмі «Освіта. (Україна XXI століття)» і «Національній доктрині розвитку освіти в Україні» та передбачають реформування, гуманізацію і гуманітаризацію навчально-виховного процесу, формування в школярів сучасного світогляду, розвиток інтелектуальних, творчих здібностей, навичок самостійного наукового пізнання. Актуальними завданнями національної освіти є постійне оновлення змісту

* © Куницька Р. М.

освіти та організації навчально-виховного процесу, забезпечення інноваційного вдосконалення її, створення умов для розвитку, самоствердження та самореалізації особистості протягом життя.

Мета статті полягає в теоретичному обґрунтуванні принципів, видів, форм аналізу художнього тексту на уроках зарубіжної літератури.

Навчити учнів аналізувати художній твір – чи не найскладніше завдання вчителя-словесника в курсі зарубіжної літератури. І йти до цього треба поступово, крок за кроком, щоб надмірні зусилля в цьому плані не відбили в школярів бажання читати.

У 5-6 класах ця роботи тільки-но починається. Тут можна говорити лише про елементи аналізу художнього твору. Учні навчаються вирізняти елементи композиції твору, аналізувати окремі епізоди, знаходити в тексті зображально-виражальні засоби (метафора, епітет, гіпербола, порівняння), пояснювати їх роль, характеризувати та порівнювати героїв твору, визначати їхні риси, давати їм оцінку. У цьому віці учні вже отримують початкові знання про пейзаж, інтер'єр, портрет та про інші теоретичні поняття. Важливо, щоб цими поняттями не були переобтяжені уроки зарубіжної літератури, але й без них повністю не можна обійтися, оскільки навчити аналізувати художній твір без знань із теорії літератури неможливо.

У 7 та 8 класах уміння й навички аналізу художнього твору повинні розвиватися. Учні вже мають навчитися не тільки називати елементи композиції й переказувати сюжет, а ще й визначати ідейно-художню роль структурних елементів тексту, давати більш повну характеристику літературних героїв, порівнювати тематику й проблематику, сюжет і героїв різних творів, визначати особливості епічних, ліро-епічних та драматичних творів, поглибити свої знання з теорії літератури, опанувавши деякі жанрові поняття (повість, історичний роман, сонет, трагедія, філософська казка, науково-фантастична література, поема), засоби комічного, героїчне і трагічне в літературі тощо.

У середніх класах при аналізі творів домінують емоційний та виховний аспекти, тому що в цьому віці учні сприймають художні тексти більше на емоційному рівні, їх цікавлять захоплюючі події, герої, які набувають для них виховного значення.

Коли ж починається систематичний курс зарубіжної літератури в 9–11 класах, учні вже здатні навчитися всебічно оцінити літературний твір і дати його цілісний аналіз. Звісно, це вміння приходить не одразу, а в результаті систематичної спільної роботи вчителя й учнів. У старших класах школярі мають навчитися аналізувати художній твір в єдності змісту й форми, визначати основну проблематику, сюжет, композицію, систему образів і виражально-зображувальні засоби мови, характеризувати літературних героїв і засоби створення образів, розрізняти жанрові особливості прочитаних творів, порівнювати ху-

дожні тексти, виявляти авторську оцінку героїв і подій, розглядати твори в контексті епохи, напряму, течії, використовувати при аналізі твору критичну літературу тощо. У старших класах на перший план виходить пізнавальний аспект шкільного аналізу твору, хоча не слід відмовлятися й від емоційного та виховного аспектів, щоб уроки літератури не перетворилися на нудні й нецікаві заняття.

Відповідно до кожного класу визначаються й види та форми робіт з учнями, спрямовані на оволодіння навичками аналізу твору. У середніх класах надається перевага усним формам роботи: бесіді евристичного характеру, усній характеристиці героїв, подій, окремих компонентів твору тощо. Однак у середніх класах школярі вже починають опановувати й письмові форми аналізу, зокрема, навчатися складати простий, а потім розгорнутий план характеристики героя, можна пропонувати їм для написання і невеличкі твори-роздуми за прочитаними творами та інші види письмових робіт. У старших класах види й форми роботи з аналізу твору ускладнюються. Зокрема, урізноманітнюються усні форми: крім бесіди, дедалі більше використовуються такі форми, як дискусія, проблемна ситуація, виступ щодо певних аспектів твору, характеристика героя, проблематики, сюжету й композиції твору тощо. Невеликі літературні твори (наприклад, вірші, оповідання або окремі текстові фрагменти) можна пропонувати й для цілісного комплексного аналізу в усній формі. Письмові форми роботи стають теж складнішими. Учні мають уже вміти письмово обґрунтовувати свою оцінку прочитаних творів, готувати письмові роботи, різні за обсягом, характером і жанром (вір-роздум, рецензія навір, характеристика літературного образу тощо), складати план і конспект літературно-критичної статті тощо.

Отже, методика шкільного аналізу художнього твору, його види й форми повинні визначатися віковими та психологічними особливостями учнів.

До шкільних програм із зарубіжної літератури введені твори досить різноманітної тематики й проблематики, які належать до різних культур, епох, напрямів, течій, жанрів. Однак все ж такі можна визначити ті загальні принципи, що мають бути покладені в основу аналізу літературного твору в курсі зарубіжної літератури.

1. Принцип цілісності

Кожний художнійвір – це певна цілість, тому й аналіз твору має бути цілісним. Художнійвір слід аналізувати в сукупності всіх його елементів, у їх синтезі, взаємодії. Г. Гуковський зазначав: «Кожна деталь, кожна риса стилю, врешті-решт кожне слово художнього твору потрібні, тобто образно значущі, містять у собі смисл» [1]. Хоча на уроці вчитель й викоремлює ті чи інші компоненти твору (наприклад, пейзаж, портрет, тропи тощо), щоб розглянути їх більш глибоко, але завжди слід пам'ятати, що це частки єдиного цілого. Узяті поза

контекстом, вони втрачають своє значення. Словесник має вести своїх учнів від аналізу окремих елементів – до пізнання цілого. А можна йти й навпаки: від цілого – до розуміння його складових. Такими можуть бути напрями шкільного аналізу тексту, але який би напрям не обрав учитель, він завжди має привести учнів до розуміння ідейно-естетичної єдності твору.

2. Принцип відповідності форм і шляхів аналізу художній природі твору

Літературний твір має свою специфіку: він належить до того чи іншого роду літератури (епос, лірика чи драма), жанру, репрезентує певні напрями, течії або стилі. Тому художні твори, введені до шкільної програми, не можна аналізувати всі однаково, бо вони всі різні. Твори романтизму значно відрізняються від, скажімо, творів постмодернізму. А до творів античності не можна підходити з тими самими критеріями, що й до творів реалістичного спрямування. Отже, сам твір, його своєрідність визначають шляхи й методику його аналізу. І цим має керуватися вчитель при вивченні творів зарубіжної літератури.

3. Принцип багатозначності

Кожний по-справжньому високохудожній твір завжди багатозначний, тому немає й не може бути раз і назавжди «правильного» аналізу художнього твору. Твір може бути прочитаний по-різному, і в цьому – причина його живучості в часі. Тому при аналізі твору варто враховувати читацьке сприйняття. Ще Ю. Лотман зазначав: «Кожний іде до книги своїми шляхами, і кожний відкриває її по-своєму. У цьому й полягає цінність художньої літератури» [2].

4. Принцип єдності змісту та форми твору

Деякі вчителі вважають, що розмова про форму художнього твору на уроці не буде цікавою для учнів, тому вони обмежують цікавими подіями або образами твору. Проте література, як відомо, – передусім мистецтво слова. І розмова про те, як створюється це мистецтво, якими засобами письменник досягає художньої виразності, емоційного впливу на читача не менш захоплююча, ніж усі сюжетні перипетії. Проте аналіз твору зарубіжної літератури саме як мистецтва слова має свою специфіку. І це пов'язано зі специфікою самого предмета. Твори зарубіжної літератури в школі вивчаються, як правило, у перекладах. Якщо вчитель та учні мають доступ до оригіналу, то, звісно, тут при шкільному аналізі йде мова про мистецтво слова першоджерела. Однак якщо учитель та учні розглядають твір у перекладі, то тут треба враховувати специфіку аналізу художнього перекладу. Не можна погодитися з поширеною в останній час думкою про те, що художній переклад не можна аналізувати. Його можна і варто аналізувати, тому що художній переклад тому й називається художнім, бо він відтворює не тільки основні змістові колізії, а й художні домінанти твору (стильові, мовні, мотивні, образні тощо). Але при цьому, звичайно, не можна не враховувати й мистецтво слова пере-

кладача, його вміння передавати засобами рідної мови ті чи інші особливості оригіналу.

Питання про шляхи аналізу літературного твору в школі є доволі дискусійним. Уже давно застаріла класифікація, за якою виділялися три шляхи аналізу: за структурою, за образами, і за проблемами. На сучасному етапі є слушною думка Б. Чиркова, котрий запропонував такі шляхи шкільного аналізу твору: текстуальний (коли розглядається текст сам по собі, у його цілісності й розмаїтті художніх компонентів), контекстуальний (коли текст аналізується відповідно до певного історико-літературного контексту, з урахуванням напряму, жанру, течії, філософської думки, розвитку культури тощо) та інтертекстуальний (коли встановлюються міжтекстові зв'язки на різних рівнях художніх творів) [3].

Однак питання про шляхи аналізу художнього твору в школі лишається ще відкритим. І тут велику роль має відіграти досвід учителів-практиків, оскільки великого значення у процесі викладання курсу зарубіжної літератури набувають не тільки загальні шляхи аналізу, а й шляхи конкретні, що придатні для кожного окремого тексту. А конкретних шляхів існує безліч, наприклад: аналіз поетичної мови твору, аналіз віршової структури твору, аналіз авторської позиції, стилістичний аналіз, мотивний аналіз, аналіз міфологічної основи твору тощо. Шлях аналізу художнього твору – це той ключ, яким учитель «відкриває» твір для учнів, вводить їх у неповторний світ художнього твору. І такі заповітні ключі в кожного вчителя – свої, і чим більше їх, тим талановитішим є словесник.

У шкільній практиці вчителі використовують елементи таких методів літературознавчого аналізу, як:

- порівняльно-історичний, або історико-літературний (коли твір розглядається як факт історії літератури того чи іншого народу);

- структурний (коли в основі аналізу – розгляд художньої будови, структури твору);

- категоріальний (коли в центрі уваги вчителя та учнів знаходяться певні категорії: жанр, напрям, стиль тощо);

- описовий (коли вчитель робить огляд певної літературної доби, художніх тенденцій епохи, залучаючи ті чи інші твори тощо);

- біографічний (коли до аналізу твору залучаються факти біографії митця, певною мірою трансформовані в художній формі);

- культурологічний (коли твір аналізується з урахуванням розвитку світової культури, при цьому великої ваги набувають фонові знання, що готують учнів до сприйняття таких творів);

- генетичний (коли аналіз твору передбачає з'ясування першоджерел образів і мотивів твору, традицій, архетипів, міфологічної основи тощо);

- компаративний (коли з метою поглибленого аналізу

НАУКА – ШКОЛІ

порівнюються різні твори за певними спільними аспектами: чи то тематикою, чи то образами, чи то засобами художньої виразності, чи то мотивами тощо).

Отже, аналіз художнього твору – це справа надзвичайно складна, але й цікава. Не можна погодитися з думкою деяких учителів, які вважають, що твори треба просто читати з цікавістю. Але виникає питання: звідки ж виникне ця зацікавленість? Що сформує стійкий інтерес учнів до зарубіжної літератури? Тільки постійна й наполеглива робота з розвитку вмінь і навичок аналізу тексту допоможе нашим учням стати справді культурними читачами, знайти свої стежки до творів світового письменства й отримати велику насолоду від спілкування з мистецтвом слова.

Щоб учитель міг спрямувати аналітичну роботу з текстом у потрібному руслі, пропонуємо деякі пам'ятки, з якими він може ознайомити своїх учнів і які можуть знайти місце в кабінеті літератури. При цьому зауважимо, що етапи аналізу твору визначає передусім читач, їх порядок можна змінювати залежно від способу інтерпретації твору.

План аналізу ліричного твору

1. Тема.
2. Ідея.
3. Образ автора або ліричного героя (його думки, почуття, переживання).
4. Композиція (розвиток почуттів, ідеї або образів).
5. Жанр.
6. Особливості ритмомелодики, темпоритму (система віршування, віршовий розмір, рими тощо).
7. Мова художнього твору (тропи, фігури та ін.).
8. Зв'язок з певним напрямом, течією.

План аналізу епічного твору

1. Тематика і проблематика.
2. Жанр.
3. Форма оповіді (від імені автора, оповідача тощо).
4. Сюжетно-композиційні особливості (зокрема й позасюжетні елементи).
5. Простір і час.
6. Система образів і засоби їх розкриття.
7. Мова художнього твору.
8. Ідея. Задум письменника і його втілення.
9. Місце в історико-літературному процесі.

План аналізу драматичного твору

1. Жанрова природа твору.
2. Конфлікт.
3. Особливості розвитку сценічної дії.
4. Характери героїв і художні засоби їх розкриття.
5. Сюжетні та позасюжетні елементи (монологи, діалоги, ремарки тощо).
6. Тема та ідея.

7. Різні наукові чи читацькі інтерпретації.
8. Місце в історико-літературному процесі.

Характеристика художнього образу

1. Еволюція героя.
2. Портрет.
3. Як характеризують героя предмети, що його оточують.
4. Поведінка, вчинки героя.
5. Зображення душевних переживань.
6. Ставлення героя до інших персонажів, природи тощо.
7. Світогляд.
8. Мова героя.
9. Роль деталей у розкритті характеру.
10. Авторська характеристика.
11. Характеристика героя іншими персонажами.
12. Читацьке сприйняття та оцінка образу в науково-

критичній літературі.

Огляд літературних тенденцій

1. Визначити хронологічні межі періоду, про який йдеться.
2. З'ясувати, які напрями й течії домінували в цей час.
3. Дати теоретичне визначення провідних напрямів і течій певного періоду, назвати їх основні ознаки.
4. Згадати представників названих напрямів і течій, їхні твори. Відзначити внесок окремих письменників в історію світової літератури.
5. Показати зв'язок літературних тенденцій з попередніми й наступними етапами.
6. Визначити своєрідність даного періоду на тлі світового культурного процесу.

Учитель може адаптувати ці пам'ятки відповідно до вікових особливостей класу. Можна також розробити за аналогією до поданих пам'ятки для аналізу сюжету та композиції твору, для аналізу поетичної мови твору, для компаративного аналізу та інші згідно з програмою із зарубіжної літератури. Звісно, такі пам'ятки не є догмою, вони розраховані на творче використання. Їх призначення – нагадати про основні моменти шкільного аналізу тексту.

Однак аналіз художнього твору – це завжди справа суто індивідуальна і творча, оволодіння учнями вміннями й навичками аналізу свідчить не тільки про знання текстів, а й про рівень глибини їх сприйняття, про розвиток творчих здібностей і читацьку активність школярів.

Підсумовуючи, наголосимо, що аналіз твору завжди буде поверховим, якщо не спиратиметься на текст. При будь-якому аспекті аналізу художній твір має звучати на кожному уроці літератури – у читанні, цитатах, у лекції вчителя, відповідях учнів. Твори, прочитані і проаналізовані учнями самостійно, стають органічною частиною їхнього усвідомленого інтелектуального досвіду. Учитель має знайти найкоротший та найефективніший шлях донесення змісту тексту до учня, збудити

його пошукову активність. Адже найкраще запам'ятовується саме той матеріал, що був віднайдений учнем самостійно, був ним особисто відчутий і пережитий. Учитель, який допоміг самостійному творчому пошуку вихованця, – двічі вчитель, тому що те, чого учень досяг самостійно, має для нього особливу цінність.

Література:

1. Гуковский Г. А. Изучение литературного произведения в школе: Методологические очерки о методике. – М. : Просвещение, 1966.
2. Лотман М. Ю. О поэтах и поэзии: Анализ поэтического текста. – М. : Искусство – СПГ, 1996. – 848 с.
3. Чирков О. С. Основы теории литературы. Часть первая / у співавторстві з М. Дубиною, – К., 1997. – 63 с.

Петров О. В., Петров В. Ф.*

СОЦІАЛІЗАЦІЯ ШКОЛЯРІВ У ПРОЦЕСІ РОЗВИТКУ УЧНІВСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ

У статті висвітлено провідну роль учнівського самоврядування в процесі соціалізації школярів.

Демократизація та гуманізація навчально-виховного процесу ставить педагогічні колективи загальноосвітніх навчальних закладів перед необхідністю пошуку нових шляхів організації позакласної й позашкільної виховної роботи з учнівською молоддю. У Законі України «Про освіту» наголошується, що перед педагогічними колективами постають нові відповідальні завдання, сутність яких полягає у формуванні в учнів орієнтирів на загальнолюдські цінності, почуття любові до своєї держави, її народу, готовності брати активну участь у процесах державотворення. Отже, одним із пріоритетних завдань системи загальної середньої освіти має стати діяльність щодо активної соціалізації учнівської молоді [1].

Соціалізація дітей відбувається під впливом величезної кількості відповідних суспільних структур та інститутів, виховна роль яких по-різному виявляється на вікових стадіях цього процесу. Важливим виховним фактором є найближче соціальне оточення, у якому проходить життя й діяльність учня, тобто середовище у вузькому розумінні цього слова – сім'я, дитячий колектив, товариші, дорослі люди, з якими безпосередньо спілкуються школярі.

Суть соціального замовлення суспільства школі полягає у вихованні особистості, яка володіє не тільки певною сумою знань, умінь і навичок, а й здатна активно включитися в демократичні процеси, які відбуваються в нашій країні, стати учасником самоврядування народу. Одним із важливих факторів формування в учнів таких якостей є учнівське самоврядування, головне завдання якого полягає у формуванні й розвитку

* © Петров О. В., Петров В. Ф.